

Kazateľský úrad v kráľovských mestách Horného Uhorska v 16. a 17. storočí: očakávania mestskej komunity a cirkvi

Peter Benka

BENKA, P.: Preaching office in royal towns of Upper Hungary in the 16th and 17th centuries: expectations of the town community and the church
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 69, 2022, no. 6, pp. 569-585

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.6.3>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4566-2799>

Key words: Protestant preaching, town in early modern era, 16th and 17th centuries

The article looks into tasks assigned to the preaching office in Protestant communities in towns of Upper Hungary in the 16th and 17th centuries (Pentapolitana league). It tackles the issue from the perspective of the history of ideas and contextual historical analysis. The analysis is based on a corpus of theological and normative texts of secular and religious character from the studied region. An outline of the theological frame (given by basic dogmatic texts) that for the Protestant communities served as the background for defining the nature of preaching office is followed by an analysis of expectations set by the representatives of the local church and town communities. Key to these are the matters of dogmatic orthodoxy and issues related to the contents of preaching, the expected social impact, and requirements set on preachers by secular and religious bodies. The article also outlines the opportunities and limitations for implementation of the idealised image of the preaching office in specific conditions of individual towns, especially with regards to educational and dogma-related requirements and the conflicting potential of preaching with respect to the secular power.

Kľúčové slová: evanjelické kazateľstvo, mesto v ranom novoveku, Pentapolitana, 16. – 17. storočie

Významným prínosom pre historický výskum kázni a kazateľstva je analýza intelektuálneho prostredia a socio-kultúrneho zázemia, v ktorom sa kazatelia pohybovali a v ktorom ich kázne zaznievali. V kontexte tohto prístupu nemusí byť kázeň vnímaná iba striktné v textovej rovine, ale prostredníctvom pozmenenej perspektívy sa stáva súčasťou širšieho okruhu bádateľských problémov. Interpretčných možností a ciest výskumu je aj pri takomto pohľade viacero. Stratégia zvolená pre tento text vychádza z princípov dejin ideí, ktoré sa usilujú pri výskume akéhokoľvek dobového diskurzu uplatňovať princípy kontextuálnej historickej analýzy. V centre pozornosti je postavenie kazateľa v mestskom prostredí v 16. a 17. storočí a to, ako boli jeho úlohy v idealizovanej podobe tematizované súčasníkmi. Hlavným cieľom je analyzovať postavenie kazateľského úradu z perspektívy očakávaní formulovaných prostredníctvom široko definovaných spoločensko-politických, teologických i pastoračných textov.

Ťažiskom výskumu je evanjelické prostredie hornouhorských slobodných kráľovských miest, teda Košíc, Levoče, Bardejova, Prešova a Sabinova, medzi polovicou 16. storočia, keď došlo k pevnejšiemu ukotveniu a inštitucionalizácii reformovaných cirkevných štruktúr, a sedemdesiatymi rokmi 17. storočia, keď protireformácia ukončila evanjelickú spoločensko-politickú dominanciu v uvedených mestách. Štúdia je členená na tri časti: najprv sú krátko načrtnuté základný teologický rámec chápania kazateľského úradu a recepcia reformačných (re)definícií v hornouhorskom prostredí, na ktoré nadväzujú vzájomne sa prelínajúce sekcie venované očakávaniam kladeným na kazateľský úrad mestskými komunitami a ich reprezentantmi na jednej strane a predstaviteľmi cirkevnej organizácie a teologického uvažovania na strane druhej. Dôležitou súčasťou pramennej bázy sú teoretické a normatívne texty, počnúc vierovyznaniami definujúcimi konfesionalne spoločenstvá cez rozhodnutia či požiadavky predstaviteľov mestskej (sekulárnej) aj cirkevnej správy po teologické texty polemického charakteru a pastoračné príručky.¹

Teologický rámec

Reformačné hnutie prinieslo zmenu v postavení kázne v bohoslužobnom živote cirkevných spoločenstiev, keďže ju už od svojich počiatkov kládlo do centra bohoslužieb, do istej miery zatlačujúc staršie rituálne prvky do úzadia. Tento posun súvisel so zmenami, ktoré so sebou vo viacerých rovinách prinášalo reformačné hnutie. Vychádzajúc z biblického posolstva, že „viera pochádza z počúvania“, stávala sa kázeň prirodzeným nástrojom pre budovanie a posilňovanie akéhokoľvek spoločenstva veriacich. Zároveň bola nástrojom výkladu Slova Božieho a formovania poslucháčov aj v praktickej rovine. Zjednodušene možno povedať, že dôraz na kázeň v protestantskom prostredí bol dôležitou súčasťou meniaceho sa chápania úlohy organizovaného liturgického života, v ktorom sa upúšťalo od rozmeru „prežívania“ reprezentovaného dôležitou rituálov pre liturgickú prax starej cirkvi k „porozumeniu“ (Karant-Nunn 2001: 193-219; Pettegree 2005:

---

1 Pri citovaní z prameňov bol zvolený nasledovný prístup: Ak jestvuje prístupná moderná odborná edícia daného textu, je citovaná v podobe publikovaného slovenského prekladu. V prípade odkazov na pramene menej známe, dostupné iba v starších edíciách alebo priamo v archívoch, v záujme ich sprístupnenia sú príslušné pasáže citované *in extenso* v pôvodnom jazyku v poznámkach pod čiarou.

10-11; Haemig – Kolb 2008: 117-119). Napokon, v Augsburskom vyznaní (*Confessio Augustana*), ktoré počas druhej polovice 16. storočia aj v hornouhorskom prostredí získavalo čoraz významnejšie postavenie, sa v 24. článku venovanom omši konštatuje, že „všetky obrady pri službách Božích majú v prvom rade slúžiť tomu, aby sa ľud tým poučil, čo má vedieť o Kristovi“ (Augsburská konfesia 1992: 52). Odozvu tohto postoja i formulácií možno nájsť tiež v domácom prostredí pri zdôrazňovaní potreby používať pri cirkevných obradoch zrozumiteľný jazyk, aby „všetci rozumeli a všetko slúžilo na budovanie cirkvi“ (Thury 1908: 14). Práve kázeň sa prostredníctvom výkladu a napomínania stávala prirodzeným, centrálnym prvkom takto chápaného liturgického života novo sa formujúcich reformovaných spoločenstiev. Kázeň získala nezastupiteľné postavenie v inštitucionalizovanej a formalizovanej bohoslužobnej praxi, keď sa z „jednej z jej možných zložiek“ stala jednou z „jej základných zložiek“. Pochopiteľne, v prospech realizovania „intelektualizovaného“ chápania kresťana – teda takého, ktorého neodmysliteľnou súčasťou bolo vedomé poznanie základných právd a doktrín –, boli v tomto období vypracované aj ďalšie nástroje, medzi nimi napríklad katechizmus. O špecifickosti postavenia kázne – a v istom zmysle aj jej inštitucionalizovaní v živote reformovaných cirkevných spoločenstiev – svedčí takisto materiálna rovina, keďže kazateľnice predstavovali jeden z centrálnych prvkov protestantských sakrálnych priestorov (Harasimowicz 1996: 60-64).

Kazateľstvo sa v chápaní reformátorov zároveň stalo svedectvom existencie pravej cirkvi, jedným z jej sprievodných znakov a ustanovujúcich prvkov. Augsburské vierovyznanie aj domáce hornouhorské Vyznanie Piatich miest (*Confessio Pentapolitana*) definujú cirkev ako spoločenstvo veriacich, v ktorom sa káže čisté evanjelium a sviatosti sa prisluhujú podľa Kristovho ustanovenia (Augsburská konfesia 1992: 46; *Confessio Pentapolitana* 2013: 65). Z tejto perspektívy je potrebné zdôrazniť, že úlohy kázne v rovine ohlasovania Božieho slova a formovania poslucháčov po morálnej stránke neboli chápané iba ako pragmatický nástroj, ale kazateľstvo nadobúdalo aj výrazne hlbší teologický rozmer. V reformátorskom chápaní kázeň nebola iba nástrojom na dosahovanie istého, zjednodušene povedané „didaktického“ cieľa, ale bola zároveň prostriedkom, ktorým Božie slovo mohlo zaznievať vo svete a mohla ním byť ustanovovaná a udržiavaná cirkev. Pravovernosť v ohlasovaní Slova Božieho a prisluhovanie sviatostí podľa novozmluvných vzorov majú byť neklamným svedectvom o existencii pravej cirkvi, rozhodne lepším než rituálna stránka cirkevných spoločenstiev, keďže ako reformátori nezabúdajú zdôrazniť, cirkevné obrady sa v čase a priestore môžu meniť (*Confessio Pentapolitana* 2013: 65).

Dôležitosť, ktorá bola kázaniu prisudzovaná, sa odrazila aj na postojoch ku kazateľskému úradu, ktorý si napriek zmenenému teologickému chápaniu zachoval významné postavenie. S reformačným hnutím a teológiou Martina Luthera (1483 – 1546) je úzko späté učenie o všeobecnom kňazstve všetkých veriacich, ktorým sa rušilo rozlišovanie medzi duchovným a svetským stavom, ako ho poznala stredoveká cirkev. Tento posun v chápaní duchovného statusu kresťanov však neznamenal úplné odbúranie špecifického kazateľského úradu, ktorý naďalej plnil dôležité úlohy. Je preň však príznačná terminologická rovina, kde sa pre reformovaných duchovných v čoraz väčšej miere používajú variácie na pojem „kazateľ“, a to aj v kontextoch, kde nevystupujú striktne v kazateľskej

572 role. Samo Augsburské vyznanie v piatom bode zdôrazňuje, že kazateľský úrad je ustanovený Bohom – spolu s evanjeliom a so sviatosťami – na to, aby ľudia mohli dôjsť k viere (Augsburská konfesia 1992: 45). V tejto súvislosti je dôležité mať na zreteli verejný a vonkajší charakter úradu. Kazateľom bol ten, kto bol na svoj post riadnym spôsobom ustanovený verejnými inštitúciami, v ideálnej podobe spoluprácou spoločenstva a vrchnosti. Tým sa vyvracala potenciálne subjektivistická interpretácia, podľa ktorej pre kázanie stačilo vnútorne pociťované duchovné povolanie – chápanie, ktoré bolo pripisované novokrstencom, zavrňovaným práve v tejto súvislosti.

Predstavitelia mesta a kazateľský úrad

Špecifické očakávania kladené na kazateľa možno veľmi dobre sledovať v mestskom prostredí. Vzťahu mesta a reformačného hnutia v jeho počiatkoch bola v historiografii venovaná značná pozornosť, čo zaiste súvisí s pomerne rýchlou akceptáciou reformačných myšlienok mešťanmi v strednej Európe, vrátane Uhorska (Kowalská 2014). Aj preto sa nevenujem všetkým aspektom tohto procesu a primárne sa sústreďujem na vnímanie kazateľského úradu po prvotnej akceptácii reformovaného učenia. Tu je však potrebné upozorniť na niektoré prvky kontinuity s neskorým stredovekom, ktoré uľahčovali prijatie reformácie v meštianskom prostredí vo viacerých smeroch, a tak predstaviť širší kontext, v ktorom sa pohybovali reprezentanti svetskej autority v mestách, keď formulovali svoje očakávania na úlohu kazateľského úradu.

Súčasný historický výskum sa rozchádza vo viacerých bodoch s klasickou staršou interpretáciou úpadku cirkevného života a zbožnosti v neskorom stredoveku, ktorý mal podnietiť vznik a následne aj rozsiahlu odozvu reformačného hnutia. Obdobie bezprostredne predchádzajúce reformácii sa totiž vo výskume čoraz viac charakterizuje zintenzívňovaním náboženského prežívania a zároveň zvyšovaním nárokov na formy náboženského života (Péter 2018: 21-33). To sa odrážalo napríklad v rozvoji nových podôb zbožnosti i náraste počtu duchovenstva, ktorý predstavoval odpoveď na rastúci dopyt po duchovných úkonoch. Dobrým príkladom týchto tendencií je predovšetkým mestské prostredie, a to aj vďaka relatívne lepšej situácii v zachovanosti pramenného materiálu oproti vidieku. Rastúci počet náboženských bratstiev, navyše rozširujúcich rady svojho členstva, duchovné fundácie v mestských kostoloch, svedectvá obsiahnuté v testamentárnych odkazoch mešťanov a meštianok, to všetko sú príklady zintenzívňovania náboženského prežívania (Majorossy 2008). Pre popis tohto fenoménu použil nemecký historik Berndt Hamm prirovnanie mesta neskorého stredoveku ku (sekulárnemu) kláštoru, keďže v oboch prípadoch sa prepájal rozmer komunitného života s dôrazom na zbožnosť. Mesto sa v chápaní svojich obyvateľov i reprezentantov stávalo obrazom *communitas Christiana*, kresťanskej komunity v malom. Ideály, ktoré sa v skoršom období vzťahovali na predstavu kresťanského Západu, sa aplikovali v malom na spoločenstvá vymedzené mestskými hradbami. Mestské vrchnosti mali kompetencie nielen pre striktné svetské záležitosti, ale v čoraz väčšej miere vnímali svoju zodpovednosť aj za duchovnú sféru (Hamm 1995). Vo formálno-právnej rovine sa vstup do cirkevných záležitostí reprezentantmi mesta zdôvodňoval komplexom práv a privilégií, ktorými disponovalo konkrétne mesto, ako napríklad *ius patronatus* a *ius electionis* (Fedorčáková 2021: 133-141; Magdoško

2017: 137-154). Popri striktné právnej roviny však nemožno prehliadať mentálne nastavenie meštianskej komunity smerom k duchovným záležitostiam. Nie je teda prekvapivé, že reformácia ako hnutie sústreďujúce sa na obnovu cirkvi a prehlbovanie zbožnosti každého jednotlivca nachádzala v takomto prostredí značnú odozvu. Ak tento aspekt zainteresovanosti celého meštianskeho spoločenstva – a zvlášť jeho politických reprezentantov – na duchovných záležitostiach prepojíme s vyššie načrtnutým teologickým chápaním, získavame lepšiu predstavu o mentálnom rámci, v akom sa evanjelické kazateľstvo v hornouhorských mestách po polovici 16. storočia pohybovalo.

Praktický výraz týchto postojov možno nájsť v návrhoch a formuláciách mestských orgánov. Ako príklad tu môžu poslužiť ustanovenia košickej širšej (voľenej) mestskej rady (*electa communitas*) z druhej polovice 16. storočia. Opakovane sa v nich objavuje požiadavka na obsadenie kazateľských a učiteľských postov vhodnými kandidátmi. Okrem samotného pragmatického rozmeru zabezpečenia duchovenstva je však zaujímavá použitá argumentácia, ktorá svedčí o mentálnom nastavení zúčastnených i idealizovanej podobe očakávaní kladených na kazateľský úrad. V roku 1563 širšia rada naliehala, aby mestská rada dbala na výber dobrých kazateľov, ktorí by Slovo Božie a evanjelium jasne a čisto hlásali nemecky, maďarsky a slovensky, zohľadňujúc navyše aj jazykové potreby obyvateľov mesta. Vďaka takémuto kázaniu budú môcť mešťania vzrastať v známosti a bázni Božej, čo bude mať za následok udržiavanie kresťanskej lásky a súdržnosti, čím sa predídne škodlivým rozporom a nejednote, ktoré hrozia meštianskej komunite.² V roku 1570 sa opakuje požiadavka na dobrých bohobojných kazateľov a služobníkov pre mestskú cirkev, keďže je to v súlade s Božím nariadením, že treba najprv hľadať veci kráľovstva Božieho a ostatné bude pridané.³ K podobným pravidelne sa opakujúcim požiadavkám pribudol neskôr, napríklad v roku 1590, dôraz na schopnosti a vzdelanie kandidátov.⁴ Z roku 1598 je zachovaná zmienka o spoločnej zodpovednosti duchovných a učiteľov za výchovu mládeže, a to aj prostredníctvom kázni, aby sa obzvlášť v takej náročnej dobe vštepovali mladým poslucháčom ideály pokoja a jednoty, dôležité pre pretrvanie komunity.⁵

2 „Zu dem ersten woll E. N. W. mitt hohem Vleisz gedemken, das man die Kyrchen vor allen Dingen mitt gutten Predigern vorsehe, das das Wortt Gottes und das heilig Evangelium klar und rein, Deutsch, Hungerisch, und Wyndisch verkundiget wurde. / Damitt grosz und klein, arm und reich möchte in warem Erkenntnusz und Furchtt Gottes leben und wandeln / Auch dadurch ware Christliche Lieb und Sinikeitt erhalten, und die sprüssende schedliche Uneinikeitt, die sich schon herfür brechen und erzeigen möcht, gedempfftt und ausgetilgett werde“ (Kolosvári – Óvári 1890: 95).

3 „Es ist der gantzen erbaren erwaelten gemein vleissiges und gantz demüttiges bytten und begeren und solches aus betrachtung des befelichs gottes. Das der Son Gottes unser heilung spricht und gebeutt, suchet zum ersten das Reich Gottes, so wirtt auch das ander alles zufallen. Euer namhafte weise wollen ernstlich und teglich dencken und trachten, damit das kyrchen Regiment wol und kristlich erhalten, mit gutten gottfürchtigen praedicanten und dienern versorgett mächt werden“ (Kolosvári – Óvári 1890: 103).

4 „Fürs Erste und vor Allen dingen, das E. N. W. zue jeder zeit gewiesen sein wöllen, damit diese Unsere kirchen und schuelen mit Tüchtichen gelerten Leuten mechten versorgett wörden“ (Kolosvári – Óvári 1890: 119).

5 „Das sich Euer Ersame Weysheiten Got zu Lob, Ehr undt Preis, in disen geferlichen Zeytten undt Kirchen undt Schulen annemen, dieselbenn mit gelerten Leuten zuehalten. Den Pfarher, Praedicanten undt Schulmeister sambt seynem Colaboratoribus alle quartell herauf fordern zu ermanen, Gueten Vleis der Jugend Kinderlehrer mit Predicten undt sunsten in Schulen undt allen guete Exempel Kirchenordnung, Frit und Einikeit zu halten“ (Kolosvári – Óvári 1890: 123).

Prvým opakujúcim sa motívom je špecifický dôraz na kázanie pravého a čistého evanjelia. To má svoje korene už v počiatkoch reformačného hnutia, keď reformátori opakovane tematizovali potrebu očistiť kresťanskú zvesť od nánosov staršej cirkevnej tradície a hlásať čisté evanjelium. Sám výber slov pre opis kazateľskej činnosti sa už pred polovicou 16. storočia stal nástrojom, ako definovať vlastné vieroučné sympatie a zároveň očakávania na kazateľský úrad (Karant-Nunn 2001: 195-196). Aj vo vyššie spomínaných vierovyznaniach, augsburskom i hornouhorskom mestskom, sa objavoval takto formulovaný dôraz na kázanie čistého Slova Božieho (Augsburská konfesia 1992: 46, 57-60; Confessio Pentapolitana 2013: 65). Na túto požiadavku sa navyše opakovane odvolávali predstavitelia meštianskych komunit. „Čisté“ či „pravé“ evanjelium ako terminologické voľby v počiatkoch reprezentovali istý princíp teologického prístupu, postupom času sa však stávali aj konfesijné dištinktívnym prvkom (Csepregi 2013: 21-23; Kaufmann 2006: 17-19). Najmä v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 16. storočia sa kritérium „čistého evanjelia“ stalo pri hľadaní vhodných kandidátov na kazateľské miesta synonymom pre kázanie v reformátorskom duchu. V tom čase to však prinášalo isté komplikácie, o čom svedčí aj náročné úsilie bardejovskej mestskej rady zo začiatku štyridsiatych rokov 16. storočia. V jej korešpondencii možno naraziť na povzdychy, že nie je ľahké nájsť v Uhorsku kňazov, ktorí by Slovo Božie ľudu kázali čisto, správne a verne.⁶ Za týmto vyjadrením však možno už v tomto skoršom období vidieť nielen prostý príklon k reformačnému hnutiu, ale tiež k jeho konkrétnej podobe. Z pohľadu meštianskych komunit sa totiž „čisté evanjelium“ stávalo prostriedkom vymedzovania sa voči prívržencom tak starej cirkvi, ako i voči sympatizantom rôznych reformačných prúdov, v hornouhorskom prostredí predovšetkým novokrstencov a sakramentárov. Ak sa potom počas druhej polovice 16. storočia objavuje požiadavka na kázanie čistého Slova Božieho, je za ňou stále častejšie prítomné zdôrazňovanie afiliácie k reformácii a takisto čoraz viac špecifické teologické vymedzenie, v prípade hornouhorských miest vo wittenberskom, lutherskom duchu. Keď napríklad v päťdesiatych rokoch 16. storočia hľadala levočská mestská rada vhodných kazateľov, súčasťou prijímacieho procesu bolo zhodnotenie „teologického profilu“ uchádzača.⁷ V priebehu druhej polovice 16. storočia sa v rámci miestnej cirkevnej organizácie rozvinuli ďalšie formalizované spôsoby na zabezpečenie teologickej konformity duchovných pôsobiacich v rámci seniorátu ako novej organizačnej zložky miestnych reformačných cirkví. Patrila k nim napríklad požiadavka, aby kazatelia svojim osobným vyhlásením (spojeným s podpisom) potvrdili súhlas s konkrétnou formou teologického výkladu (Thury 1903: 5-14). Požiadavka na kázanie čistého evanjelia sa stala konfesijné charakteristickým prvkom a po pragmatických počiatkoch v polovici 16. storočia sa zmenila na stálu súčasť formalizovaných nárokov kladených na kazateľov. Potvrďujú to aj zmienky vo vokátoroch (*litterae vocatoriae*) z prvej polovice 17. storočia, ktorými predstavitelia miest povolávali potenciálnych kazateľov do svojich

6 V tomto duchu napríklad bardejovská mestská rada v liste Jánovi z Pernštejna z 24. mája 1541: „Quoniam in afflicto hoc regno Hungariae perpauca inveniuntur sacerdotes, qui germanicum idioma callent, multo autem rariores, qui verbum Dei pure, vere, sincereque populo annunciare solent“ (Bunyitay – Rapács – Karácsonyi 1906: 543).

7 Pohľad Daniela Türka, jedného z predstaviteľov mesta, zachytávajú jeho denníkové zápisky, výber z rokov 1549 – 1558. Publikoval Csepregi 2013: 412-424.

služieb. Keď sa bardejovská mestská rada obrátila v roku 1633 s takýmto pozvaním na Leonharda Wagnera (1589 – 1665), robila to s vedomím zodpovednosti, aby pre vlastnú komunitu zabezpečila takých duchovných služobníkov, ktorí budú hlásať Slovo Božie čisto a neporušene a prisluhovať sviatosti podľa Kristovho ustanovenia. Takýmto vyjadreniami verne nasledovali formulácie definujúce cirkev i úlohy kazateľského úradu v augsburskom i hornouhorskom vierovyznaní.⁸

V citovaných prameňoch je v súvislosti s kázaním prítomný ešte jeden rozmer, ktorý mal v hornouhorských slobodných kráľovských mestách nezanedbateľné postavenie, a to jazyková prístupnosť. Najvýraznejšie je to viditeľné na návrhoch košickej širšej mestskej rady, kde sa opakovane objavovala požiadavka na kazateľov (a učiteľov) pre všetky hlavné jazyky používané mešťanmi, čiže nemčinu, maďarčinu a slovenčinu. Bardejovská mestská rada sa zase v roku 1541 sťažovala na nedostatok takých duchovných v Uhorsku, ktorí by kázali v nemeckom jazyku. Ešte aj o storočie neskôr, pri už spomínanom povolávaní L. Wagnera z roku 1633, je jazykový rozmer prítomný.⁹ To všetko svedčí o dôležitosti, ktorá bola pri uvažovaní o kandidátoch na kazateľské posty kladená takisto na jazykovú prístupnosť zvesti. Dôležitý bol nielen obsah kázni, reprezentovaný dôrazmi na hlásanie čistého evanjelia a teologickú pravovernosť, ale rovnako forma kázania a bohoslužieb vôbec, ktoré mali byť prístupné čo najširšiemu okruhu poslucháčov, aby to – slovami jedného z článkov miestnej synody z polovice 16. storočia – slúžilo na formovanie poslucháčov i cirkvi.¹⁰ O tom, že nešlo len o formálnu požiadavku, svedčí tiež personálne a inštitucionálne zriadenie mestských cirkví, kde popri hlavnom mestskom farárovi figurovali od polovice 16. storočia aj kazatelia alebo diakoni rozlíšení podľa jazykového kľúča (Benka 2019: 160–164; Bodnárová – Domenová 2017: 224–225; Suchý 1974: 162). Ojedinele sú v prameňoch zachytené aj očakávania poslucháčov, ako napríklad v roku 1618, keď sa košická volená rada sťažovala na zjavne nedostatočné schopnosti miestneho slovenského kazateľa, ktorý podľa náhľadu mešťanov ani nekázal, ale iba čítal zo svojich podkladov, čo poslucháčov miatlo.¹¹

Iným rozmerom, ktorý úzko súvisí s načrtnutými otázkami o konkrétnej podobe kázania, bola otázka vzdelania kazateľa. Požiadavka na schopných a vzdelaných kazateľov sa vyskytuje v rôznych typoch prameňov mestskej proveniencie. Aj na tento aspekt sa možno dívať vo viacerých rovinách. V prvom rade je potrebné vyzdvihnúť istý rozmer kontinuity s predreformačným obdobím, keďže už v neskorom stredoveku sa pripisovala značná dôležitosť zabezpečeniu dobre vzdelaných duchovných, a to tak z dôvodov prestíže meštianskej komunity, ako aj vzhľadom na zvyšujúce sa očakávania poslucháčov. Tento trend sa po prijatí reformačného hnutia v mestách len rozvinul, podporovaný ďalšími faktormi.

8 „habuimus curam Ecclesiae quo nimirum tales habeat Doctores & Ministros, qui verbum DEI pure atque incorrupte populo proponent Sacramento rite iuxta Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi institutionem administrant“ (Archív cirkevného zboru ECAV Bardejov, Protocollum 1539 – 1671: 151).

9 L. Wagner bol pozývaný „ad officium Diaconatus seu Germanorum concionatoris Ecclesiae nostrae Parochialis“ (Archív cirkevného zboru ECAV Bardejov, Protocollum 1539 – 1671: 151).

10 „Ceremoniae peragantur eo sermone, quem omnes intellegunt ut omnia cedant, ad aedificationem ecclesiae“ (Thury 1908: 14).

11 „3. Az tót pap felől is nagy panasz vagyon, hogy nem tudna tótul predicállani, hanem csak írásból olvasni, kin az hallgatók igen megtanorodnának. Ez okáért az nemes tanács legyen érette, hogy az tót ecclesia meg ne fogyatkozzék és ugy ellenkező félnek valami ok ne adassék“ (Kolosvári – Óvári 1890: 158).

576 Jedným z nich bol dôraz na vzdelanie ako také i na vzdelanie v náboženských záležitostiach. Už v dvadsiatych rokoch 16. storočia adresoval Martin Luther výzvu nemeckým mestským radám, aby dali do poriadku školy vo svojej kompetencii, pretože tým nemalou mierou prospejú k obnove kresťanského života. V spojení s humanistickými impulzmi už prítomnými v mestskom prostredí sa tento postoj aj v hornouhorských mestách odrazil na intenzívnom záujme o organizáciu školstva po formálnej i obsahovej stránke, na čo už upozornila staršia aj novšia slovenská historiografia (Kvačala 1935: 99-112; Kowalská 2014: 411-414). K tomu treba prirátat už spomínanú „intelektualizáciu“ chápania kresťana a obsahov kresťanskej viery, prejavujúcu sa okrem iného vyzdvihovaním vyučovania katechizmu. Je prirodzené, že v takejto atmosfére neostali duchovní a kazatelia bokom. V ich prípade sa požiadavka primeraného vzdelania navyše spájala s dôrazom na zachovávanie teologickej správnosti. Tieto impulzy boli silne prítomné najmä v prostredí inklinujúcom k luterskému smeru reformácie. Univerzity a univerzitní teológovia získali v evanjelických cirkvách počas druhej polovice 16. storočia významné postavenie cirkevnej autority, čo sa odrazilo takisto na nárokoch kladených na evanjelické duchovenstvo, v počiatkoch prirodzene z praktických dôvodov predovšetkým v mestskom prostredí (Kaufmann 2006: 18-19). To, že sa tieto požiadavky mestských cirkví prejavili aj v reálnom živote, ukazujú prípadové štúdie zachytávajúce skutočnosť, že výrazná väčšina kazateľov pôsobiacich v mestách absolvovala vzdelanie na univerzite alebo inom type vyššej školy, spravidla v zahraničí (Benka 2021: 135-139, 152-153; Szabó 2014). O dôležitosti vzdelania pre formovanie budúcich (nielen) cirkevných služobníkov rovnako svedčí materiálna podpora venovaná domácim mladíkom pri štúdiu v zahraničí, či už individuálne, alebo prostredníctvom študijných fondov (Caproš 2013).

Požiadavku na primerané vzdelanie je však potrebné relativizovať pragmatickými nárokmi mestských svetských a cirkevných predstaviteľov, ktorí si boli vedomí istých praktických limitov. Na jednej strane boli vzdelanie a orientácia v teologických otázkach pre kazateľov dôležité, no na druhej strane bolo otvorenou otázkou, do akej miery potrebovali duchovní mnohí z toho vo svojej kazateľskej praxi priamo využívať. Jeden zo smerov vývinu aj v tejto veci načrtla už spomínaná synoda mestského zväzu z polovice 16. storočia. V treťom bode nabádala kazateľov, aby sa vyhýbali takým neužitočným verejným podujatiam, kde by dochádzalo k hádkam o vieroučných článkoch či cirkevných rituáloch.¹² V šiestom bode sa zdôrazňuje potreba zachovávať zaužívané čítania z evanjelií a epištol, keďže sú najužitočnejšie pre široké publikum. Akékoľvek zmeny, ktorými by duchovní chceli demonštrovať svoje znalosti či zložitejšie záležitosti, si treba nechať pre okruh vzdelanejších a v Písme Svätom zbehlejších poslucháčov, ktorí sú schopní im rozumieť, a vyhýbať sa tak znepokojeniu cirkvi.¹³ Vzdelanie duchovného nemalo byť teda demonštrované za každých okolností. Ak kazateľ nezhodnotil dobre možnosti svojich poslucháčov, mohlo to z pohľadu svetských

12 „Seorsim vero vetitae sint in publicis congressibus inutiles et offendiculosae fratrum contentiones de articulis fidei et sacramentis aut de ritibus ecclesiae“ (Thury 1908: 14).

13 „Lectiones Evangeliorum et Epistolarum Dominicalium observentur, quia et captui auditorum, haec ratio servit, et plus ea aedificatur, quam ut ingenia sua doctores ostendent: Quibus hoc liberum esto in coetu egregiorum, ubi plerumque conveniunt viri docti et sacrae scripturae periti. Evolvant autem pastores simpliciores, probatissimorum scripta, ne se ipsos involvant, et tandem ecclesias turbent“ (Thury 1908: 15).

i cirkevných vrchností viesť k duchovnému nepokoju v komunite, o čom sa mohli do istej miery presvedčiť hornouhorské mestá počas takzvaných kryptokalvinistických sporov v závere 16. storočia.

Pri uvažovaní o vnímaní kazateľského úradu v mestskom spoločenstve je napokon potrebné venovať pozornosť otázke jednoty, prípadne jej absencie. Opäť tu ako dobrý príklad poslúži už citovaná pasáž z požiadaviek košickej širšej rady z roku 1563. Ako výsledok kazateľstva čistého Slova Božieho sa uvádzajú zdokonaľovanie v poznaní Boha a rast kresťanskej lásky, ktoré vedú k posilňovaniu jednoty a súdržnosti komunity a potláčaniu potenciálne rozvratných vplyvov. Dobové chápanie náboženskej viery ako spojiva spoločnosti, *vinculum societatis*, bola téma, ktorá rezonovala najmä v prostredí meštianskych komunit, ktoré samé seba mohli vnímať ako odraz univerzálneho spoločenstva kresťanov v malom. Tým, že politické uvažovanie sa v meštianskych komunitách realizovalo zohľadňovaním duchovného rozmeru, nadobúdali fenomény náboženskej praxe aj spoločensko-politický rozmer. Kazateľstvo ako ohlasovanie Božieho slova sa v tejto perspektíve stáva záležitosťou celého spoločenstva, jeho rozvoja a dosahovania cieľov prospešných celku.

Jedným z najvýznamnejších politických konceptov v uvažovaní mešťanov bol ideál súdržnosti a harmónie politického spoločenstva, ktorý čerpal z koreňov stredovekej scholastickej tradície a tiež z antickej morálnej a politickej filozofie, oživenej a reinterpretovanej humanizmom (Miller 2006: 12-14, 168-178). V prostredí hornouhorských miest sa stretávame so zdôrazňovaním jednoty a súdržnosti v rôznych typoch textov pragmatického, normatívneho a intelektuálneho charakteru už od neskorého stredoveku, v mestských štatútoch, prisahách alebo v zápisoch z rozhodnutí mestských rád. Tieto témy rezonovali hlavne v prípadoch, keď sa z rôznych príčin intenzívnejšie pociťovali hrozby pre idealizovanú jednotu a súdržnosť mestskej komunity. Taký bol aj príklad Košíc v druhej polovici 16. storočia, pri riešení potenciálnych konfliktných línií vo vnútri komunity medzi starými a novými mešťanmi i medzi mestskou komunitou a vojenskou posádkou, ktorá sa v meste usadila a ktorá sa na prelome 16. a 17. storočia navyše mohla stať potenciálnym spojencom pre rekatolizačné úsilie panovníckeho dvora (Wick 1941: 60-64; Németh 1997). Ešte častejšie sa tieto ideály zdôrazňovali na prelome 16. a 17. storočia v súvislosti s pätnásťročnou vojnou a neskôr počas povstania Štefana Bočkaja (Bocskey, Bochkay, 1557 - 1606). Napríklad v roku 1607 širšia mestská rada uzatvára zoznam svojich návrhov výzvou na jednotu medzi príslušníkmi uhorského i nemeckého národa, keďže oba sú „na jednej lodi“.¹⁴

Pri zohľadnení takéhoto politického uvažovania na strane komunity je potom možné predstavy mešťanov o kazateľskom úrade vnímať ešte v ďalšej rovine. Úlohou kazateľa bolo v prvom rade hlásať Slovo Božie. Ak to však, parafrázujúc obľúbenú evanjelióvu pasáž, padalo na úrodnú pôdu – a ani v tomto svetle nebola rola kazateľa zanedbateľná –, potom mohlo prinášať dobrú úrodu v podobe dosahov na sociálny a politický rozmer fungovania spoločenstva. Kazateľa síce nemožno z modernej perspektívy a zjednodušene vnímať ako nástroj politického systému mestskej komunity, no i tak treba zohľadňovať jeho význam, ktorý mal

14 „weil beide Nationen gleichsam in einem Schiff sein, guts und böses mit einander ausstehen müssen: Concordia enim parvae res crescunt, discordia maxima dilabuntur“ (Kolosvári - Óvári 1890: 148-149).

578 v očiach súčasníkov pre „verejný záujem“. Zároveň je dôležité mať stále na zreteli, že v citovaných pasážach z prameňov ide o idealizovanú predstavu, realita často nezodpovedala takto formulovaným očakávaniam.

Kazateľský úrad v cirkevnej perspektíve

Pre poznanie náhľadov na úlohu kazateľa z teologickej a cirkevno-organizačnej perspektívy možno využiť širšiu škálu prameňov.¹⁵ Nie je prekvapujúce, že práve v užšie definovanom cirkevnom prostredí zaznieva s novou náležitosťou pri kázaní dôraz na pravú a čistú vierouku, ktorý bol – ako pravé či čisté evanjelium alebo Slovo Božie – prítomný aj v uvažovaní meštianskych komunít. Ako to napokon po vzore Augsburského vierovyznania definovalo aj *Confessio Pentapolitana*, pre cirkev stačí, že „má všade čistú náuku a správne užíva sviatosti, hoci sa vyskytne v ľudských obradoch určitá odlišnosť“ (*Confessio Pentapolitana* 2013: 65). Pri rozmere čistej náuky zohráva dominantnú úlohu Božie slovo a kazateľstvo, čo je demonštrované aj výberom biblických citátov, ktorými autori vierovyznania podložili svoje tvrdenia (Evanjelium podľa Jána 10, 27; Žalmy 2, 12; Evanjelium podľa Matúša 17, 5; Evanjelium podľa Jána 14, 23).

Podobný dôraz na Slovo, jeho vyučovanie a kázanie je však tiež prítomný v synodálnych článkoch z polovice 16. storočia, a to hneď v úvode. Okrem akcentu na čítanie a výklad Biblie sa tam spomínajú aj texty Filipa Melancthona (1497 – 1560), ktoré majú pri výklade slúžiť ako pomôcka pred upadnutím do heretického učenia.¹⁶ Zdanlivo široké a voľnejšie interpretovateľné slová o čistote kázaného Slova nadobúdajú týmto upozornením špecifickejší teologický obsah a konfesionálne zaradenie. Takéto chápanie kázania sa pochopiteľne odrážalo aj na očakávaníach kladených na kazateľov a na presvedčení o statuse, ktorý im náleží. Po formálnej stránke bol post kazateľa považovaný za verejný úrad, preto ho smel zastávať iba ten, koho „cirkev zákonným spôsobom povolala, koho vopred vyskúšali verní, vzdelaní a definitívne potvrdení služobníci Božieho slova a prijali ho do stavu ordinovaných podľa obradu starej cirkvi“ (*Confessio Pentapolitana* 2013: 71). Motívy oficiálneho charakteru úradu sú úzko prepojené s rozmerom dostatočného vzdelania a preukázaním správnej vierouky. Realizáciu týchto požiadaviek v praxi dokladajú najmä zápisnice mestských synod konaných v poslednej tretine 16. storočia, v ktorých možno nájsť opakované deklarácie jednotlivých duchovných o pridržaní sa vieroučnej pravovernosti a jej noriem v podobe konfesionálnych a teologických textov (Thury 1903: 5-14). Takéto vyjadrenia súhlasu s konkrétnou podobou teologického výkladu možno považovať nielen za výraz kazateľovho osobného postoja, ale zároveň za formálny akt, ktorý ho ďalej pri výkone jeho úradu zaväzoval. Záležitosti správneho výkladu sporných otázok,

15 V štúdiu sa nevenujem hĺbkovej analýze podľa žánrového alebo provenienčného princípu, ale sústreďujem sa na základné motívy, ktoré sa v rôznych typoch prameňov vyskytujú a ktoré sa venovali uvažovaniu o podstate i úlohách kazateľského úradu. Už v úvode príspevku, pri definovaní základného teologického rámca reformovaných komunít v hornouhorských mestách, boli citované základné vierovyznania, ktoré kazateľstvu prisudzovali dôležitú úlohu v procese teologického i praktického konštituovania cirkvi. Nižšie citované texty cirkevnej proveniencie s týmto motívom ďalej pracovali a usilovali sa tento základný princíp detailnejšie rozvinúť.

16 „Quilibet ergo habeat et evolvat Sacra Biblia, et iuxta ea Corpus Doctrinae Christianae auctore Philippo Melancthone, ut hinc discat discernere verum a falso et fugere haereticorum omniumque fanaticorum blasphemias“ (Thury 1908: 14).

najmä podstaty Večere Pánovej, sa stali dôležitým aspektom pri posudzovaní kazateľskej práce predovšetkým v súvislosti s takzvanými kryptokalvinistickými spormi v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 16. storočia (Kvačala 1935: 124-130; Karant-Nunn 2001: 201-205). Dôraz na správnu vierouku sa dostal aj do článkov synody v Spišskom Podhradí, ktorou sa roku 1614 ustanovovala samostatná evanjelická cirkevná organizácia na čele so superintendentom, ktorý mal pri vizitáciách kontrolovať, do akej miery si duchovní plnia svoje povinnosti a „čo, akým spôsobom a nakoľko verne [...] vyučujú“. Zvlášť bola spomenutá potreba preskúšavania mladých duchovných, aby „rástli v učení aj zvykoch“, a v prípade potreby mali byť zverení „učenejším spolubratom, aby sa svojou autoritou a vzdelanosťou pričínili o ich ďalší pokrok“. Na zachovávanie pravovernosti mali dbať aj samotní superintendenti, s napomenutím, „aby neposkytovali [...] odporcom našej viery dôvody na ohováranie“ (Akty a vzájomná dohoda 2015: 32).

V kontexte konfrontácie s konfesiónálne rôznorodými výkladmi získaval na dôležitosti verejný charakter kazateľského úradu. Kazateľ bol totiž povoláný k tomu, aby Slovo Božie kázal primerane svojmu úradu otvorene, aby mohlo zasiahnuť čo najširší okruh poslucháčov, a tak konať svoje dielo. Tým sa zároveň otvárala možnosť verejného posúdenia teologického obsahu kazateľových slov. Kázanie v súkromnom kruhu, chránené pred konfrontáciou s cirkevným spoločenstvom, respektíve ostatnými duchovnými a ďalšími vzdelanými členmi, mohlo vzbudzovať podozrenie. Už v polovici 16. storočia sa v polemicky ladených spisoch Leonarda Stöckela (1510 – 1560) stretávame s motívom, že jeho oponenti s kalvinizujúcimi sklonmi prezentovali svoje názory len v úzkom kruhu poslucháčov, na akýchsi malých zhromaždeniach, kde – skrytí pred zvyškom cirkvi – prezentovali svoje podľa L. Stöckela heretické názory bez obáv, že by sa stretli s nesúhlasom (Stöckel [1558]: fol. 5). Podobné formulácie sa vyskytujú aj v závere 16. storočia: vtedy bol Gašpar Pilc (Pilz, Pilcius, okolo 1526 – 1605) obviňovaný, že svoje nekonformné názory prezentoval okrem iného aj v užšom kruhu neskúsených poslucháčov (Wagner [1586]: fol. *iii-*v). Na tomto mieste je však potrebné rozlišovať medzi kazateľstvom a teologickou diskusiou. Kázanie bolo určené širokému okruhu poslucháčov, čo súviselo s verejným charakterom úradu, slúžiacim na formovanie spoločenstva. Naopak, teologická diskusia bola záležitosťou odbornej komunity – znalých a skúsených v interpretácii Písma Svätého – a týkala sa zložitejších otázok, ktoré nebolo žiaduce riešiť pred celým spoločenstvom, pretože by to mohlo viesť k jeho destabilizácii v duchovnej i praktickej rovine. Možno tu pripomenúť vyššie citovanú pasáž, že kazatelia sa nemajú púšťať do rozboru zložitejších teologických tém najmä v takých cirkevných obciach, v ktorých poslucháči nedisponujú dostatočným vzdelaním a skúsenosťami. Kázanie malo byť jasné, zrozumiteľné a realizované verejne, aby utváralo jednotlivca aj spoločenstvo. Miestom hĺbkovej teologickej diskusie mal byť zase okruh vzdelaných a skúsených. Za problematické sa považovalo, ak došlo k zámene oboch prvkov – ak sa kázanie venovalo zložitejším otázkam, v istom rozpore s verejným charakterom úradu, alebo zase naopak, ak sa zložitá teologická diskusia realizovala pred všetkými.

Opakovane sa v textoch objavuje motív, že kázanie má slúžiť formovaniu a má byť na prospech spoločenstva. Cirkevní autori v tejto súvislosti definovali ako prvý očakávaný cieľ kázne úsilie o vzdelanie poslucháčov v otázkach viery. S tým úzko súvisí úsilie vykoreniť zo srdca poslucháčov zlé a nesprávne predstavy

580 a zvyky v osobnej viere i kolektívnej náboženskej praxi (Karant-Nunn 2001: 205-208). Najmä v počiatočných štádiách šírenia reformačného hnutia v hornouhorských mestách sa tento impulz prejavoval v zdôrazňovaní očistenia cirkevnej praxe, keď sa od duchovných očakávalo, že svojím kázaním budú prispievať k odstraňovaniu poverčivosti, nech už bola chápaná akokoľvek.

Z pohľadu reformátorov malo kázanie zohrávať dôležitú úlohu aj v otázke cirkevných obradov a sviatkov. Takýto postoj výrazne formuloval L. Stöckel vo svojej obrane bardejovskej cirkvi a jej zhovievavosti k vizuálnej kultúre starej cirkvi, ktorej pamiatky – predovšetkým v podobe neskorogotických krídlových oltárov – ostali prítomné v sakrálnych priestoroch využívaných reformovanými komunitami. V súlade s M. Lutherom zdôrazňoval, že hriechnosť pochádza z vnútra človeka, nespočíva vo vonkajších prvkoch, a rovnako je to aj s modloslužobníctvom, z ktorého bol on a jeho spolupracovníci obviňovaní. Kládne si otázku, čomu pomôže, ak by sa z kostolov odstránili všetky obrazy, sochy a oltáre, ale srdcia cirkevníkov by ostali nezmenené a neočistené. Ak sa však dobrou prácou kazateľa podarí poslucháčov priviesť k správnejmu chápaniu viery, potom prítomnosť akýchkoľvek vizuálnych zobrazení, pokiaľ nie sú poburujúceho charakteru, nie je problémom, pretože modloslužobný charakter nespočíva vo veci samotnej, ale v ľudskom postoji. Práve úlohou kazateľa bolo formovať daný postoj u poslucháčov a tým prispievať k budovaniu pravej cirkvi, založenej na správnom chápaní Slova (Stöckel [1558]: fol. 48v.-50r.). S takto definovanými úlohami duchovných, ktorí svojím kázaním mali postupne napredovať v diele očisťovania cirkvi od nesprávneho chápania a „povier“, sa možno opakovane stretnúť počas druhej polovice 16. storočia.¹⁷ V polemikách z konca 16. storočia sa stal tento prvok predmetom kritiky zo strany kalvinistických konkurentov, ktorí obviňovali predstaviteľov evanjelickej cirkvi z laxnosti a zo zhovievavosti, pričom poukazovali na limity takto výrazne „kazateľsky“ a „vnútorne“ chápanej cirkevnej reformy (Ambrosius Lam [1592]: 21-23).

Úlohou kazateľov bolo formovanie cirkvi ako spoločenstva istým spôsobom praktizujúceho svoju vieru, ale zároveň aj formovanie každého jednotlivého člena tohto spoločenstva v rovine osobného svedomia a individuálnych postojov. Pri jej napĺňaní však kazatelia potrebovali využiť rôzne rečnícke prostriedky, vrátane otvoreného karhania a napomínania. Tejto otázke sa opäť ako prvý výraznejšie venuje L. Stöckel v latinsky písanom katechizme určenom bardejovskej mládeži. Pri výklade ôsmeho prikázania špeciálne uvádza, že výzvy k zdržanlivosti pri karhaní určené jednotlivcom neplatia v takej miere v prípade kazateľského úradu. Jeho nositelia sú totiž Bohom obzvlášť povolani, aby otvorene pomenúvali nedostatky a pochybenia, Slovom Božím usvedčovali, a táto povinnosť sa vzťahuje aj na kritiku predstaviteľov svetskej vrchnosti (Stöckel 2014: 54-55). Práve v tejto rovine však chápanie vlastných úloh duchovnými mohlo v praxi narážať na nezhody s predstaviteľmi miest.

Otázka vzťahov svetskej vrchnosti a duchovenstva je samostatnou výskumnou témou, nateraz však možno uviesť niekoľko základných pozorovaní.

17 Citáciu jedného zo záverov synod (z roku 1575) možno nájsť v neskoršom polemickom spise Sebastiana Ambrosia Lama, teda kritika prvkov luterskej ortodoxie: „De aris claudendis & idolis removendis [...] Ministrorum enim est eicere idola ex cordibus auditorum per verbum Dei“ (Ambrosius Lam [1592]: 21).

V hornouhorských meštianskych komunitách sa síce tiež udomáčňovalo lutherské chápanie vzťahov svetskej a duchovnej moci, avšak s istými špecifikami. V záveroch synod od polovice 16. storočia sa opakovane zdôrazňuje dôležitá úloha magistrátov pri organizácii pragmatickej stránky fungovania reformovaných cirkví (Ribini 1787: 68-70). Popritom sa však nezabúdalo zdôrazniť, že do otázok duchovnej sféry tieto ich kompetencie nesiahali. Výstižne to vyjadril napríklad senior Martin Wagner (1547 – 1590) na bardejovskej synode v roku 1590, keď pri výklade ôsmeho článku *Confessio Pentapolitana* zdôraznil, že cirkev síce je podriadená svetským vrchnostiam, ale v otázkach učenia a viery je jej jedinou hlavou Kristus, a teda žiadna svetská autorita sa nevzťahuje na záležitosti kazateľského úradu a sviatostí.¹⁸ Napriek tomu, že sa v historiografii občas objavuje tradičné chápanie o úzkom prepojení a závislosti protestantských duchovných od svetských orgánov, práve takéto a podobné vyjadrenia umožňujú obraz vzájomného vzťahu relativizovať (Bodnárová 2003). V prostredí evanjelických duchovných hornouhorských miest bolo živé presvedčenie a úsilie o zachovanie intelektuálnej a duchovnej nezávislosti, aj keď v praktických záležitostiach bola organizácia cirkví vo veľkej miere závislá od svetských autorít. Značné zdôrazňovanie nezávislosti „kazateľského stavu“ v evanjelických komunitách v praktickej organizačnej rovine však možno považovať za isté uhorské špecifikum, najmä v porovnaní s inštitucionálne na svetskej moci pevnejšie naviazanými mestskými a teritoriálnymi evanjelickými cirkvami na ríšsko-nemeckých územiach (Kowalská 2014: 410-411). Daný rozmer vyvstáva do popredia zaujímavým spôsobom v mienke, ktorú na žiadosť hornouhorského duchovenstva k otázke vzťahov duchovnej a svetskej moci vyjadrila teologická fakulta Wittenberskej univerzity v roku 1590. Síce potvrdila tradičné prvky lutherského učenia spolu s poukazom na rešpektovanie aj miestnych zvyklostí, ale nezabudla dodať, že v hornouhorskom prípade, kde je bezprostredná svetská vrchnosť nižších magistrátov predsa len stúpencom očistenej viery, nemožno jej väčšiu aktivitu v záležitostiach organizácie cirkví a priori odsudzovať, samozrejme za predpokladu, že nebude vstupovať do *ministerium evangelii* (Ribini 1787: 300-302, 307-309).

Idealizované koncepcie rozlišujúce kompetencie svetskej vrchnosti a kazateľského úradu sa neprenášali do praxe ľahko. Predovšetkým ak sa vezmú do úvahy dva už spomenuté, za istých okolností potenciálne protichodné motívy. Na jednej strane zástupcovia meštianskych komunít vnímali rolu kazateľského úradu v duchu náboženského života ako spojiva svojich spoločenstiev. Na druhej strane sa v radoch duchovných dbalo na nezávislosť od svetských zásahov v duchovných otázkach, a to aj v prípade kritiky adresovanej mestským autoritám. Náboženská prax jednotlivých komunít teda prinášala konfliktné situácie rôzneho druhu. Na ukážku niekoľko príkladov z Levoče a Bardejova z päťdesiatych a zo šesťdesiatych rokov 17. storočia, kde sa miestni duchovní dostali do sporov s predstaviteľmi svojich miest práve v dôsledku ich kazateľských aktivít. V marci 1670 sa bardejovský kazateľ v kázni uchýlil k otvorenej kritike mestského senátu, čo v komunite

---

18 „das obwol die Kirche unterworfen sey der obrigkeit, doch was die lehr und den glauben betreffend sey Christus der einige haupt: deshalb soll ihr keine obrigkeit, hoch oder nieder irgend ein gewalt nehmen uber die Kirch betreffend das Predigtamt und den brauch der Sacrament“ (Archív cirkevného zboru ECAV Bardejov, Protocollum 1539-1671: 103).

582 vzbudilo pobúrenie. Obsah kázne sa síce detailne nezachoval, zaznamenané sú iba kazateľove výčitky v tom duchu, že ak ho vrchnosti nenechajú konať si svoje poslanie, nech ho aj odstránia z úradu. Pre posúdenie mentálnych nastavení sú zaujímavé poznámky z rokovaní mestských orgánov, senátu i volenej obce, kde opakovane zaznievala výčitka na kazateľovu adresu pre nedodržanie postupnosti napomínania. Karhavé slová na adresu magistrátu mali zaznieť v užšom kruhu zainteresovaných, a nie byť pretriasané pred širokou verejnosťou, pretože tak sa pred meštianstvom vzbudzuje obraz nejednotnosti v radoch mestskej vrchnosti.¹⁹ Pochopiteľne, istú úlohu v takýchto sporoch zohrávala aj osobnosť jednotlivých aktérov, čo dokladajú opakujúce sa spory levočského magistrátu s vlastným farárom Christophorom Schlegeliom (1613 – 1678) na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 17. storočia.²⁰ Kým z pohľadu kazateľov šlo o záležitosť zodpovednosti voči svojmu duchovnému povolaniu, mestskí radní vnímali kazateľov prirodzene ako predstaviteľov mesta a tak, ako sa na verejnosť nevynášali na mestskej rade prerokúvané záležitosti, podobne to malo byť aj v otázkach prípadného duchovného napomínania kazateľmi.

Záver

Post kazateľa síce nevznikol až s príchodom reformačného hnutia, možno však tvrdiť, že reformácia priniesla do jeho chápania zmeny oproti predošlej praxi. Okrem skutočnosti, že sami reformátori boli vo väčšine prípadov významnými kazateľmi a kázeň bola v cirkevných spoločenstvách prvej polovice 16. storočia jedným z hlavných prostriedkov pre šírenie nového učenia, k premene roly kazateľa prispelo aj meniace sa teologické chápanie úradu a očakávania naň kladené. Tieto impulzy boli spolu s ostatnými prvkami reformačného hnutia prijímané už v prvej polovici 16. storočia hornouhorskými meštianskymi komunitami. Od polovice 16. storočia boli následne v čoraz väčšej miere premietané do praxe a inštitucionalizované. Kazateľský úrad v nazeraní súčasníkov predstavoval významný prvok v budovaní i udržiavaní cirkevného spoločenstva. S kázaním Slova Božieho sa spájali špecifické očakávania v prostredí meštianskej komunity ako takej, ktorá ho nevnímala iba ako súčasť bohoslužobnej praxe, ale ako súčasť života spoločenstva. S týmto pohľadom sa v mnohom zhodovali aj autori z cirkevného prostredia, hoci im pochopiteľne neunikal ani konfliktný potenciál takéhoto duchovného formovania, hlavne v kontexte vzťahov s predstaviteľmi mesta. Z oboch perspektív bol však kazateľský úrad spojený aj s praktickými požiadavkami na jeho vykonávateľov, ktoré mali zabezpečiť relevantné napĺňanie idealizovaných cieľov. Jednou z nich bol dôraz na vzdelanie i kazateľské schopnosti, v rozsahu od zabezpečenia obsahovej stránky v podobe pravovernosti po

---

19 Štátny archív Prešov – pracovisko Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov – Knihy, sign. Protocolum Magistratus Liberae ac Regiae Civitatis Bartphensis ab Anno 1669 usque 1674, signatúra 55, fol. 51-52. V tejto súvislosti možno upozorniť na fenomén takzvaných „Straffpredigten“, ktoré sú známe aj z iných lutherských regiónov (vrátane iných uhorských kráľovských miest). Príkladom môže byť prípadová štúdia Jonathana Stroma „Straffpredigten“ z hanzového mesta Rostock (aj s odkazmi na ďalšiu literatúru; Strom 2016).

20 Ku komplikovanejším vzťahom Kowalská 2020: 339-340. Ako príklad možno uviesť prípad, keď roku 1648 Ch. Schlegel využil kázeň na to, aby sa zastal organistu v spore s magistrátom (Hain 1910-1913: 238-239).

formálnu stránku reprezentovanú napríklad praktickými kazateľskými schopnosťami. V tejto štúdiu bol dôraz kladený na „ideálnu“, prípadne v niektorých polohách „normatívnu“ stránku nazerania na post kazateľa v evanjelických meštianskych komunitách horného Uhorska. Priestor sa otvára aj rozsiahlejšiemu výskumu praktickej realizácie takýchto očakávaní, prípadne spätným úpravám jednotlivých nárokov podmienených praxou.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 1/0881/21 *Vzory a mechanizmy sociálnej komunikácie v kazateľstve na území dnešného Slovenska od stredoveku do raného novoveku*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Stanislava Kuzmová, MA, PhD. Doba riešenia: 2021 – 2023.

Archívne pramene

Archív cirkevného zboru ECAV Bardejov, Knihy, Protocollum Ecclesiae Bartphensis 1539 – 1675, bez signatúry.

Štátny archív Prešov – pracovisko Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov – Knihy, sign. Protocollum Magistratus Liberae ac Regiae Civitatis Bartphensis ab Anno 1669 usque 1674, signatúra 55.

Pramene a staré tlače

AKTY a vzájomná dohoda schválené na synode augsburského vyznania, konanej v mestečku Spišské Podhradie, roku Pána 1614 v mesiaci januári, 2013. Preklad Miloslava Bodnárová.

In KÓNYA, Peter – KÓNYOVÁ, Annamária, ed. *Od reformácie po založenie cirkvi*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 29-35. ISBN 978-80-555-1332-4.

AMBROSIUS LAM, Sebastianus, [1592]. *Defensio orthodoxae doctrinae* [...]. [Viszoly]: [Manskovit].

AUGSBURSKÁ konfesia, 1992. In *Symbolické knihy evanjelickej cirkvi augsburského vyznania*. Preložil Otto Vízner. Liptovský Mikuláš: Tranoscius. ISBN 80-7140-002-5.

BUNYITAY, Vincze – RAPAICS, Rajmond – KARÁCSONYI, János, ed., 1906. *Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitújítás korából, tom 3*. Budapest: Szent István Társulat.

CONFESSIO Pentapolitana, 2013. In KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán, ed. *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 47-76. ISBN 978-80-555-0945-7.

HAIN, Gáspár, 1910 – 1913. *Löcsei krónikája: Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung*. [Kiadták] Jeromos Bal, Förster Jenő a Aurél Kauffmann. Löcse [Levoča]: Reisz József.

KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen, 1890. *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium, tom 2/2: Statuta et Articuli Municipiorum Hungariae Cis-Tibiscanorum*. Budapest: MTA.

RIBINI, Ioannes, 1787. *Memorabilia avgystanae confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I, vsqve ad III. Possonii*: Lippert.

STÖCKEL, Leonard, 2014. *Catechesis D. Leonarti Stöckelii pro Iuventute Bartphensis composita [1556]*. Prepis, preklad a sprievodné štúdie Michal Valčo a Daniel Škoviera. Martin: Slovenská národná knižnica. ISBN 978-80-81-49043-9.

THURY, Elemér, ed., 1903. Ág. hitv. ev. zsinatok a bécsi béke előtt. In STROMP, László, ed. *Magyar protestáns egyháztörténelmi adattár*. Évfolyam 2. Budapest: A magyar protestáns irodalmi társaság, s. 1-117.

THURY, Elemér, ed., 1908. *Magyar protestáns egyháztörténelmi adattár*. Évfolyam 7. Budapest: A magyar protestáns irodalmi társaság.

WAGNER, Martin – FABER, Thomas – SCULTETI, Severinus, [1586]. *Examen thesium et regularum Zvinglianarum de coena Domini, vulgatarum per Casparem Pilcium*. Bartphae [Bardejov]: David Guttgesell.

- BENKA, Peter, 2019. *Mesto a jazyk: Bardejov v ranom novoveku*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-4853-9.
- BENKA, Peter, 2021. Evanjelické duchovenstvo v hornouhorských slobodných kráľovských mestách. Náčrt problému. In PODOLAN, Peter, ed. *Opus caementum. Historia Nova 19*. Bratislava: Stimul, s. 132-153. ISBN 978-80-8127-338-4.
- BODNÁROVÁ, Miloslava – DOMENOVÁ, Marcela, 2017. Prešov od stredoveku do konca 16. storočia. In KÓNYA, Peter, ed. *Dejiny Prešova. Zväzok 1*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 137-294. ISBN 978-80-555-1896-1.
- BODNÁROVÁ, Miloslava, 2003. Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí. In KOHÚTOVÁ, Mária, ed. *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Bratislava: Universum, s. 51-65. ISBN 80-88899-02-8.
- CAPROȘ, Iulia, 2013. *Students from Košice at foreign Universities before and during the Reformation Period in Town*. Kiel: Solivagus Verlag. ISBN 978-39-43-02510-1.
- CSEPREGLI, Zoltán, 2013. *A reformáció nyelve*. Budapest: Balassi Kiadó. ISBN 978-963-506-729-9.
- FEDORČÁKOVÁ, Mária, 2021. *Civitas nostra Bardfa vocata: Správa mesta Bardejov v stredoveku (1320 – 1526)*. Košice: Besarion. ISBN 978-80-973950-0-1.
- HAEMIG, Mary Jane – KOLB, Robert, 2008. Preaching in Lutheran Pulpits in the Age of Confessionalization. In KOLB, Robert, ed. *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550 – 1675*. Leiden: Brill, pp. 117-158. ISBN 978-90-47-44216-5.
- HAMM, Berndt, 1995. The Urban Reformation in the Holy Roman Empire. In BRADY, Thomas A. Jr. – OBERMAN, Heiko A. – TRACY, James D., ed. *Handbook of European History 1400 – 1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation. Vol. 2. Visions, Programs, Outcomes*. Leiden: Brill, pp. 193-227. ISBN 978-90-04-39168-0.
- HARASIMOWICZ, Jan, 1996. *Kunst als Glaubensbekenntnis: Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Reformationszeit*. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner. ISBN 3-87320-359-6.
- KARANT-NUNN, Susan C., 2001. Preaching the Word in Early Modern Germany. In TAYLOR, Larissa, ed. *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*. Leiden – Boston – Köln: Brill, pp. 193-219. ISBN 90-04-11564-1.
- KAUFFMANN, Thomas, 2006. *Konfession und Kultur: Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*. Tübingen: Mohr Siebeck. ISBN 978-3-16-149017-0.
- KOWALSKÁ, Eva, 2014. Síla a slabosť uhorských miest v procese konfesionalizácie. In *Documenta Pragensia XXXIII: Mesto v prevratech konfesionalizace v 15. – 18. století*. Praha: Scriptorium, s. 403-424. ISBN 978-80-88013-24-2.
- KOWALSKÁ, Eva, 2020. Bratstvo farárov 24 spišských miest v krízovom období rekatolizácie: Svedectvo Matriculae Goltzianae (1606 – 1673). In KÓNYA, Peter – KÓNYOVÁ, Annamária, ed. *Cirkev a náboženstvo v Uhorsku v ranom novoveku*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 335-349. ISBN 978-80-555-2660-7.
- KVAČALA, Ján, 1935. *Dejiny reformácie na Slovensku, 1517 – 1710*. Liptovský Sv. Mikuláš: Transcius.
- MAGDOŠKO, Drahoslav, 2017. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice: UPJŠ. ISBN 978-80-8152-507-0.
- MAJOROSSY, Judit, 2008. Late Medieval Confraternities in Pressburg. In KRUPPA, Natalie – ZYGNER, Leszek, ed. *Pfarreien in Mitteleuropa im Mittelalter: Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 339-361. ISBN 978-3-525-35892-4.
- MILLER, Jaroslav, 2006. *Uzavřená společnost a její nepřítel: Město středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-805-5.
- NÉMETH, István H., 1997. Kassai polgárok és katonák a 16. században: a hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felsőmagyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során. *Levélári Közlemények*, vol. 68, no. 1-2, pp. 143-197.
- PÉTER, Katalin, 2018. *Studies on the History of the Reformation in Hungary and Transylvania*. Ed. Gabriella Erdélyi. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. ISBN 978-3-525-55271-1.
- PETTEGREE, Andrew, 2005. *Reformation and the Culture of Persuasion*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-05-11-61461-3.
- STROM, Jonathan, 2016. Preaching and Discipline: the Case of the Seventeenth-century Rostock. In VAN HORN MELTON, John, ed. *Cultures of Communication from Reformation to Enlightenment: Constructing Publics in the Early Modern German Lands*. London: Routledge, pp. 78-92. ISBN 0-7546-0548-5.

- SUCHÝ, Michal, 1974. *Dejiny Levoče. Zväzok 1*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- SZABÓ, Péter András, 2014. Bridges to Königsberg: Students from North-East Hungary at Prussian Schools in the First Half of the Seventeenth Century. In ALMÁSI, Gábor, ed. *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541 - 1699. Vol. 1*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 101-120. ISBN 978-1-4438-6686-6.
- WICK, Béla, 1941. *Kassa története és műemlékei*. Kassa [Košice]: Wiko.

Internetové zdroje

- STÖCKEL, Leonard, [1558]. *Apologia Ecclesiae Bartphensis contra Barbarorum Blasphemias, Qui accusant EAM Vt Hereticam & Propugnatricem Idolorum*. Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. 13034. Dostupné online <http://data.onb.ac.at/rec/AC13961187>

Mgr. Peter Benka, PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Gondova 2
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
E-mail: peter.benka@uniba.sk